

Fehér Miklós: Korszakváltás a könyvtárakban Hatékonyság és minőség - az adatok alapján

Egy felmérés szerint - írja a Népszabadság 2009. február 6-i száma - baj van a magyar könyvtárak állománygazdálkodásával.

A hatékonyság, a szolgáltatás minőségének fejlesztése érdekében látványosan átalakuló és sikeres magyar könyvtári rendszert valóban pazarlás jellemezné? A kérdésre nem elég tudni a nemleges választ. A háttérre is kíváncsiak vagyunk.

Jelen írás szerzőjének a háttér megvilágítása mellett további két célja van: objektív tények és adatok alapján bemutatni a nyilvánosan működő magyarországi könyvtárak állományának hasznosulását, és cáfolni a nem releváns adatok alapján született megalapozatlan következtetéseket, a cikkben megjelent állításokat.

A polgár kicsi gyermekkorától járhat a települési könyvtár gyermekrészlegébe, majd iskolásan az általános és középiskola könyvtárába. Vannak speciális művészeti vagy kollégiumi könyvtárak is. Fiatal felnőttként a főiskolai vagy az egyetemi könyvtárak, egyházi gyűjtemények, hallgatói információs központok várják. Információt szolgáltató munkahelyi könyvtárakat többek között a kórházak, kutató-fejlesztő intézetek, vállalatok, szolgáltató cégek tartanak fenn. De működik könyvtár a börtönökben is. A községi, városi, megyei, fővárosi közkönyvtárak pedig ellátják az ott élőket a gyűjteményükből származó vagy a más könyvtárakból átkölcsönzött művekkel, emellett helyismereti és közhasznú információkat szolgáltatnak, nemzetiségi ellátást végeznek, az internet révén szolgáltatásokat közvetítenek.

A könyvtáraknak a gyűjteményeit gyarapítani, használatra alkalmassá tenni, megőrizni és főleg szolgáltatni kell. Ha bizonyos művek tartalmilag elavulnak vagy a használattól tönkremennek, akkor azokat selejtezni lehet és kell. Mindez a könyvtárosok feladata.

Könyvtári korszakváltásról akkor beszélhetünk, ha merőben új alapokon, új tartalommal jön létre bárminemű szolgáltatás. A '70-es, '80-as évek könyvtárainak jellemzőit számba véve, két-három ismérvt juthat eszünkbe: könyvkölcsönzés, cédulakatalógus, zárolt anyagok. Egy könyvtár akkor volt sikeres, ha minél nagyobb állománya volt, ha ebből minél többet kölcsönzött, és ha a zárt anyagokat megfelelően kezelte. Jól érzékelhető, mára ezeknek a sikerességi szempontoknak mindegyikét meghaladta az idő.

Az állomány esetében a birtoklás tényét a hozzáférés kritériuma váltotta fel. A felhasználó számára ugyanis nem az a lényeg, hogy kié a könyv, hanem az, hogy hozzáférhető-e. Ennek érdekében a könyvtárak új alapokra helyezték az együttműködésüket. Az Országos Dokumentum-ellátási Rendszer a '90-es évek végétől funkcionál. A rendszerben 55 szolgáltató könyvtár szerepel; megyei, országos szak- és egyetemi központi könyvtárak. Kiepült az országos közös katalógus. Lehetővé vált, hogy bárki, bárhol rataláljon a bárhol meglévő műre, sőt az is, hogy azt azonnal könyvtárközi kölcsönzés keretében megrendelhesse. A szolgáltatási együttműködést azonban nem csak ez bizonyítja. Emlékezzünk a kortárs magyar irodalom nagy sikerére, amikor Kertész Imre irodalmi Nobel-díjat kapott. A mű iránt a kereslet egyik napról a másikra hihetetlenül megnőtt. És a könyvtárak mindenkinek tudtak hozzáférést biztosítani akár a hagyományos olvasáshoz, akár az elektronikus változathoz. Hiszen a mű feldolgozva - mondhatni, fogyasztásra készen - ott volt a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) virtuális polcain is. A birtoklás elsődlegességének megszűnése mára lehetővé tette - a cikkben is követelt - ésszerű állománycsökkentést is. Nézzük, igazolják-e ezt az adatok! Míg a települési könyvtárakban

2005-ben 45 026 458 dokumentum volt, addig 2007-ben már csak 41 677 047. A különbség 3,3 millió! Nem kevés.

Nézzük a korszakváltást a másik szempont alapján. Az állománygazdálkodás hasznosságát korábban valóban a kölcsönzések számával határozhattuk meg, de ez az indikátor mára szintén elavult. Világosan látszik, hogy a ma olvasója egyre gyakrabban nem a teljes műre, hanem csupán egy részletre, egy ott található információra kíváncsi. Észelve ezt a használatban bekövetkezett változást, a könyvtárak immár ehhez igazítják szolgáltatásaikat. Gyűjteményüket is ennek megfelelően fejlesztik. Ezért kell új indikátorként a használatok számáról beszélnünk. A kölcsönzés mellett ebben az indikátorban a helybenhasználat is szerepel! Az olvasóé, aki éppúgy "forgatja" a könyvet, ha azt helyben teszi, és nem kikölcsönzi, és a könyvtárosé is, aki az adott dokumentumból ismereteket tár fel a könyvtári felhasználó igénye és szükséglete szerint. Lásd a MEK-es példát! Említhetjük még azt a lehetőséget is, amikor az adott könyv gyűjteményértékben és nem csak használatban hasznosul. Elég, ha erről a nemzeti könyvtár nem kölcsönözhető, de igen fontos gyűjteménye, vagy a települési könyvtár pótolhatatlan értékű, bár nem feltétlenül kölcsönzött helyismereti dokumentumai jutnak eszünkbe.

Ma már tévúton járnánk, ha a könyvtári állománygazdálkodás minőségét pusztán a kölcsönzések számával fejeznénk ki, és ez alapján vonnánk le következtetést. A cikk alapjául szolgáló felmérés nem is erről, hanem a kölcsönzések számáról szólt. Az érintett, könyvtári rendszerrel foglalkozó társaság nyilatkozata szerint vizsgálatuk azt szemléltette, hogy szoftverük alkalmas a kölcsönzési gyakoriság figyelésére. Ezt alátámasztandó, tíz városi könyvtár nyilvántartásai alapján le is futtattak egy próbakeresést, ami "éles" eredményt hozott abban az értelemben, hogy bizonyította az alkalmasságot. De a kölcsönzési gyakoriság figyelése és annak eredménye nem azonos az állománygazdálkodás minősítésére használható indikátorral! Hiszen az eredmény nem tartalmazta a helybenhasználatok számát.

Nemzetközi könyvtári trendek igazolják, hogy az állománygazdálkodás minősítéséhez minimum két szempontot: a kölcsönzések számát, plusz a helybenhasználatok számát együttesen kell alkalmazni.

Tény, hogy a magyar könyvtárakban - az európai trendekhez hasonlóan - az utóbbi években csökkenő számot mutatnak a kölcsönzések. Ennek önmagában is több oka lehet. Már utaltunk a felhasználói szokások változására, a gyorsuló életre és az információszerzés fontosságára a teljes mű elolvasásával szemben, de ok lehet az egy példányos beszerzés elterjedése is. Ma már a könyvtáraknak éppen hogy nincs pénzük arra, hogy többes példányban álljanak az olvasnivalók a polcokon. Egy példányt viszont lassan lehet "forgatni", több olvasónak kikölcsönözni.

Az is tény viszont - szintén az európai trendekhez hasonlóan -, hogy a hazai könyvtárakban a helybenhasználatok száma 7 év alatt 20 százalékkal nőtt, a távhasználatok száma pedig még ehhez képest is ugrásszerűen növekedett. Oly mértékben, hogy a csökkenő kölcsönzésszám mellett is 50 százalékkal nőtt a könyvtári használatok száma. Mivel a könyvtárak minden esetben dokumentumaikat adják használatba (beszéljünk akár kölcsönzésről, akár könyvtári helyben- vagy távhasználatról), ezért nemhogy porosodó, hanem 50 százalékkal többet használt állomány jut ma a magyar könyvtárhasználók számára!

Nem elfolynak, hanem éppen hogy hasznosulnak a könyvtári állományra fordított közpénzek! Ezt bizonyíthatjuk a már hivatkozott próbakeresést végző társaság legfrissebb felmérésének eredményével is. Egy 78 000 kölcsönözhető kötettel rendelkező városi könyvtár kölcsönzéseit vizsgálták. Arra a megállapításra jutottak, hogy ha a kölcsönzések helyett mindenki megvette volna az általa kikölcsönzött művet, akkor ez a lakosságnak 4,7-szer annyiba került volna, mint amennyit a könyvtár maga fordított a művek beszerzésére! És ebben az értékben is még

csak a kölcsönzés szerepel! A helyben használatokkal ez az arány akár a 8-10-szeresére is emelkedhet. Ugye, ez nem pazarlás!

De másképpen is számolhatunk. Ha egy dokumentum átlagárát 2007-ben 1500,- forintban állapítjuk meg, akkor ez az országos kölcsönzési statisztikai adatból levezetve azt jelenti, hogy a magyar polgárok 49 694 007 000,- forintot költöttek (volna) könyvtári kölcsönzés híján könyv, CD, videokazetta, hanglemez, DVD (ma tipikus könyvtári dokumentumok) beszerzésére. Azaz minden magyar állampolgár a csecsemőtől az aggastyánig mintegy 5000,- forintot takarított meg könyvtáraink segítségével egy év alatt. Érdekes ezt összevetni a British Library értékével. Itt hasonló mutatóként 4,4 fontot mutattak ki. Nos, az 5000,- forint még a mai árfolyamok mellett is megfelel 14 fontnak. A magyar könyvtárügy hasznossága tehát nemzetközi szinten is helytálló. Ezt erősíti az a tény is, hogy Magyarországon egy regisztrált használóra 18,5 kölcsönzés jut, míg Angliában 9,9. Éppen a gazdaságilag nehéz helyzet követeli meg a költséghatékony közösségi megoldások támogatását!

A háttérből már talán sok minden kivilágosodhatott, de a kép még nem teljes. A könyvtárügy, amiként a kultúra bármely területe, ma nincs könnyű helyzetben. A fejlesztés érdekében éppen újabb statisztikai kimutatások menedzsmentdöntésekbe történő involválásába fogtunk, és lám, emiatt céltáblává váltunk. De volt már céltábla a könyvtári stratégia is, amely mentén évről évre építkezünk. Gondoljunk a kistelepülési könyvtárellátásra, ahol tudatos integrálással fűztük fel a kistelepüléseket a szolgáltató könyvtárak köré. A központosított ellátással ma már több, mint 1400 település jut magasabb színvonalú könyvtári szolgáltatáshoz, miközben azon könyvtárak száma, ahol párhuzamos gyarapítás, katalógusépítés, állománykezelés folya, mintegy ezerrel csökkent. Ugye, ez sem pazarlás! (A könyvtárak száma 2001-ben 3054 volt, 2007-ben már csak 2135.) Ilyen léptékű változások talán sosem voltak a magyar könyvtári rendszerben. Joggal beszélhetünk tehát korszakváltásról!

Végezetül a kép talán azzal válhat teljessé, ha azt is jelezzük, hogy a cikkben nyilatkozott állításokkal nem először szembesül a könyvtári szakma. Mint ahogy válaszok sem először születnek. De az csak örvendetes, ha tudunk beszélni a könyvtárügyről, annak eredményeiről és valós hasznosságáról.